

Školski esej u nastavi Hrvatskoga jezika u osnovnoj i srednjoj školi

Na ispitu državne mature od njezina probnoga uvođenja 2009. godine u obveznome se dijelu piše i esej iz Hrvatskoga jezika. Pritom valja istaknuti da se do te godine u metodici pismenoga izražavanja u predmetu Hrvatski jezik naziv esej gotovo nikad nije upotrebljavao za učeničke radove. Prema nastavnim planovima i programima esej kao vrsta teksta poučavao se, i još se uvijek poučava, u prvome razredu srednje škole u nastavnoj cjelini *diskurzivni književni oblici*, a učenici na primjeru eseja nekoga od prominentnih autora uglavnom trebaju uočiti znanstvene, publicističke i umjetničke značajke teksta. Udžbeničke se definicije i analiza eseja kao vrste temelje ponajviše na opisu iz knjige *Teorija književnosti* Milivoja Solara (I. izd. 1976.). Ključne odrednice takva opisa jezgrovito su sažete primjerice u rječničkoj definiciji eseja: „prozna književna vrsta prema tematici bliska raspravi ili znanstvenom tekstu, po stilskim sredstvima srodna beletristici”² ili u često citiranoj definiciji metodičara Stjepka Težaka:

Esej ili ogled posebna je vrsta rasprave, otvorena i prema znanosti i prema književnoj umjetnosti. Pisac nastoji razbistriti neke pojave, pojmove, probleme pa ih osvjetljuje s različitih strana iskorištavajući kako svoju stručnu upućenost i erudiciju tako i lakoću književnumjetničkog izražavanja.³

Te se definicije odnose na tekstove koje pišu dokazani stručnjaci iz određenoga područja, a uzornim se predstavnicima u nas smatraju ponajviše eseji hrvatskih književnika ili književnih teoretičara, kojima je bitna odlika književnumjetnički stil pisanja bez strožih kompozicijskih ograničenja. Učenički se eseji na državnoj maturi pišu neutralnim, neobilježenim stilom i imaju jasno zadane kompozicijske upute. Da bi se istaknula ta razlika, za učeničke se radove na maturalnome ispitu rabi dvorječni naziv *školski esej*, no u udžbenicima i savjetnicima za pisanje eseja još se uvijek uglavnom upotrebljavaju definicije slične navedenima.⁴ Do nejasnoća dolazi zato što se ne uzima u obzir metodičko polazište koje podrazumijeva didaktičku transpoziciju u pristupu školskim tekstnim vrstama. Prema načelima didaktičke transpozicije školska je tekstna

* Mate Milas učitelj je hrvatskoga jezika u Osnovnoj školi Većeslava Holjevca u Zagrebu.

² Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.

³ Težak, Stjepko. 1996. *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika*, sv. 2. Zagreb. 490.

⁴ Na primjer Solar, Milivoj; Zrinjan, Snježana; Sorčik, Višnja. 2014. *Baština riječi* 1. 168; *Hrvatski na mreži*. <http://sikavica.joler.eu/>.

vrsta rezultat djelomične transformacije određenoga žanra tako da ga se može poučavati od početnih razina.

Nesumnjivo je naziv *esej* za učeničke radove preuzet iz nastave na engleskome govornom području, odakle se proširio u mnoge zemlje. U nastavi na engleskome govornom području naziv *essay* (esej) upotrebljava se za sve učeničke školske sastavke koji se zasnivaju na realnosti, a ne na fikciji, pa se tako, primjerice, pripovijetka o stvarnome događaju iz učenikova života naziva *narrative essay* (narativni esej). U nastavi Hrvatskoga jezika pojam eseja kao učeničkoga rada nije jasno definiran, no zasigurno ne obuhvaća tako širok raspon tema i vezuje se zasad ponajviše za tri vrste eseja koji se pišu na državnoj maturi. O tome zorno govori i posve formalna definicija iz jednoga od rijetkih hrvatskih metodičkih radova o eseuju: „Školski esej tip je pismenoga sastavka, teksta određene (zadane) teme i duljine koji pristupnici pišu na ispitu iz Hrvatskoga jezika na državnoj maturi.”⁵

Dakle, da bismo doznali što se u nastavnoj praksi smatra učeničkim, školskim esejom, moramo vidjeti kako se esej opisuje u *Ispitnome katalogu za državnu maturu*.⁶

Odmah se može primijetiti da se ni u katalogu ne navodi definicija školskoga eseja, nego se iznose upute za pisanje te način vrednovanja triju vrsta eseja:

- interpretativnoga školskog eseja
- usporedne raščlambe dvaju ili više tekstova
- raspravljačkoga školskog eseja.

Prve su dvije vrste eseja zapravo stilska analiza i interpretacija književnih tekstova, a u trećoj se vrsti analizira tema polaznoga književnog teksta koja se može odnositi na kakav kontroverzni društveni problem tako da učenik osim analize autorova pristupa temi može iznositi više osobnih stavova o problemu. U pristupu temi ili sadržaju svim je trima vrstama zajedničko to da se u njima iznosi promišljanje i analiza teme te da je pojedina razmišljanja, opažanja ili stavove potrebno što bolje obrazložiti. Subjektivno je zapažanje potrebno dobrim i po mogućnosti stručno utemeljenim argumentiranjem učiniti što objektivnijim, čime se povećava valjanost i uvjerljivost iznesenih stavova.

Za takve učeničke tekstove, kojima je u osnovi promišljanje ili analiza neke teme, nema u nastavi Hrvatskoga jezika ujednačenoga rodnog naziva, kao što se, primjerice, za učeničke narativno-deskriptivne tekstove uobičajio naziv *sastav* ili *sastavak*.

U svojim osnovnoškolskim udžbenicima *Jezič, izražavanje i stvaranje* Stjepko Težak (katkad ih je pripremao u suradnji s drugim autorima) osamdesetih je i devedesetih godina

⁵ Čubrić, Marina. 2014. Školski esej na državnoj maturi. *Hrvatski jezik* 1/1: 14.

⁶ *Ispitni katalog za državnu maturu u školskoj godini 2016./2017. – Hrvatski jezik*. <https://www.ncvvo.hr/ispitni-katalozi-drzavnu-maturu-2016-2017/>.

20. stoljeća uveo podjelu na tri osnovna tekstna tipa s obzirom na „predmet komunikacije” koji u njima prevladava: *opisni* ili *deskriptivni*, kojemu je temelj prostor i pojedinosti u njemu; *pripovjedni* ili *narativni*, kojemu je temelj mijenjanje u vremenu, tj. iznošenje kretanja, radnja, zbivanja, događanja; *raspravljajući* ili *diskurzivni*, kojemu je temelj misao, tj. razmišljanje, iznošenje razumijevanja (tumačenje, objašnjavanje) i prosuđivanje (ocjenjivanje, dokazivanje) pojava u prostoru i vremenu.⁷ U srednjoškolskoj se nastavi, kako sam već spomenuo, zadržao srodan naziv *diskurzivni književni oblici* i u toj se nastavnoj cjelini obrađuju esej, putopis, studija, članak, kritika, feljton i polemika, no u osnovnoj školi takva podjela nije zaživjela, tako da se u *Nastavnome planu i programu za osnovne škole* (MZOŠ, 2006.) nijednom ne spominju nazivi *raspravljajući tekstovi* ili *diskurzivni tekstovi*. Držim da bi tu terminološku prazninu mogao ispuniti naziv (*školski*) *esej*.

Uz navedene vrste koje se pišu na maturi, smatram da bi u osnovnu i srednju školu trebalo uvesti pisanje eseja u kojemu prevladava iznošenje spoznaja iz proučavanja neke teme ili izlaganje promišljanja neke društvene teme na osnovi osobnoga iskustva, ali pritom tema sama po sebi ili za učenika nije kontroverzna, tako da učenik ne piše raspravljajući esej. Primjerice, neke su teme specijalizirane unutar struke te drukčije shvaćanje određene pojave uglavnom može donositi samo uzak krug znanstvenika nakon dugogodišnje posvećenosti temi. Učenik o tome ponajprije izlaže bitne spoznaje do kojih je došao proučavanjem teme. Ako je učenik dobio primjerice iz Kemije za esej temu *kisik* ili iz Povijesti temu *rimski car Dioklecijan*, on će uglavnom iznositi spoznaje stručnih istraživanja o temi i vjerojatno u zaključku iznijeti osobno mišljenje. Ili ako učenik uglavnom na osnovi osobnoga iskustva iznosi razmišljanja o temama kao što su *osobine dobroga prijatelja*, *varanje u školi*, *vrijednost volontiranja*, on vjerojatno neće zauzimati afirmacijski i negacijski stav, nego će izložiti svoja promišljanja o temi, možda dopunjena kojim stručnim mišljenjem. Takva bi se vrsta eseja mogla nazvati *izlagački*, *ekspozicijski* ili *objasnidbeni esej*.

Dakle, ovisno o tome kakav pristup prevladava u tekstu, razlikujemo:

- raspravljajući esej (debatni, debata)
- izlagački esej (ekspozicijski, objasnidbeni)
- interpretacijski esej (interpretacija jednoga teksta ili usporedna raščlamba dvaju ili više tekstova).

Uzevši u obzir navedene vrste te preciziranost u pisanju koja je došla s pojavom eseja na maturi, školski bi se esej mogao definirati ovako:

⁷ Težak, Stjepko. 1998. *Hrvatski jezik – jezik, izražavanje i stvaranje, udžbenik za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb. 4–5.

Školski esej jest analitički, neliterarni učenički rad u kojemu se iznose spoznaje dobivene proučavanjem neke teme, razmišljanja i stavovi o temi iz kojega nastavnog područja ili o kojoj pojavi u društvenoj stvarnosti. Spoznaje dobivene proučavanjem, iznesena razmišljanja i osobne stavove potrebno je što bolje obrazložiti i argumentirati te jasno i skladno organizirati u uvodni dio teksta, razradu teme i zaključni dio.

Kraća bi definicija mogla biti:

Školski je esej analitički, neliterarni učenički rad u kojemu se iznosi promišljanje određene teme skladno organizirano u tekstu s uvodnim dijelom, razradom i zaključkom.

U definiciji sam od umnih aktivnosti koje sudjeluju pri stvaranju teksta kojemu je u osnovi promišljanje određene teme i njezina jasna prezentacija izdvojio *analizu* i pridjev *analitički* iako je posve jasno da u stvaranju takva teksta, uz nužnu sintezu raščlanjenoga, sudjeluju sve one misaone aktivnosti koje jezikom uopće možemo imenovati ili opisati: klasificiranje, uspoređivanje, prosuđivanje, preispitivanje, obrazlaganje, dokazivanje, povezivanje, poopćavanje itd. Podrazumijevam pritom da se u istraživačkoj analizi ne pitamo samo *Od čega je što sastavljeno?* nego i *Kako nam te sastavnice pomažu razumjeti značenje cjelokupnosti analiziranoga problema?*

Sa stajališta funkcionalnoga opismenjivanja, razvoja kritičkoga mišljenja i općenito razvoja komunikacijske kompetencije naših učenika sposobnost pisanja esejističkih tekstova te vještina njihove govorne prezentacije iznimno je bitna. I u poslovima za koje nije potrebno srednjoškolsko ili fakultetsko obrazovanje, sposobnost jasnoga i argumentiranoga iznošenja stavova i razmišljanja o određenim problemima iznimno je vrijedna, a bilo kakvo obrazovanje na fakultetskoj razini nezamislivo je bez vještine pisanja i govorne prezentacije analitičkih tekstova. To je izravna priprema za pisanje referata ili seminarskoga rada, stručnoga ili znanstvenoga rada, stručno govorno izlaganje ili predavanje.

Govoreći u knjizi *Kompetencijski pristup nastavi Hrvatskoga jezika* o pisanju eseja na maturi, Listeš i Grubišić Belina upozoravaju na to da „...hrvatski učenici na temelju nastavne prakse nisu dosegнули razinu pisanja koja se prema nekim općim, svjetskim standardima smatra primjerenom za kraj srednjoškolskog obrazovanja. To znači da nastava Hrvatskoga jezika mora nastojati na razvoju učeničke vještine i kompetencije za pisanje.”⁸

⁸ Listeš, Srećko; Grubišić Belina, Linda. 2016. *Kompetencijski pristup nastavi Hrvatskoga jezika*. Zagreb. 39.

Vještina i kompetencija za pisanje bilo koje tekstne vrste stječe se čitanjem uzornih tekstova, tumačenjem strukture i učestalim pisanjem uz učiteljevu povratnu informaciju o valjanosti rada. S tim je povezano nekoliko problema. Školski esej kao nastavna tema ne obrađuje se prema nastavnim planovima i programima za osnovnu i srednje škole koji su trenutačno na snazi, tako da nije obrađen u udžbenicima niti ima primjera u čitankama. Ipak, većina srednjoškolskih nastavnika želi dobro pripremiti svoje učenike za maturu, pa pisanje eseja vježbaju služeći se brojnim priručnicima za pisanje eseja na državnoj maturi, mrežnim stranicama posvećenim toj temi te ispitnim katalozima za državnu maturu. Nakon uvođenja mature na stručnim vijećima učitelja i nastavnika hrvatskoga jezika savjetovalo se također i osnovnoškolskim učiteljima da učenici češće pišu neliterarne radove, no držim da to u praksi nije dovoljno zaživjelo jer učitelji jednostavno ne osjećaju toliko kao nastavnici odgovornost za eventualni neuspjeh učenika na državnoj maturi. Međutim, želimo li doista razviti kompetenciju pisanja analitičkoga teksta i sposobnost njegove govorne prezentacije, onda sa sustavnom poukom nedvojbeno valja započeti u osnovnoj školi.

Držim da bi u osnovnoj školi trebalo započeti s pisanjem eseja u drugome polugodištu petoga razreda, prema metodičkim načelima primjerenosti i kontinuiteta. Sve do sedmoga razreda trebalo bi vježbati pisanje jednostavnoga izlagačkoga i interpretativnog eseja, a u sedmome bi razredu trebalo započeti s pisanjem raspravljačkih eseja. U raspravljačkim je esejima, naime, bitno razmotriti različite poglede na isti problem, odvaganutu vrijednost argumenata (*lat. exagium – vaganje > fr. essayer, essai*) i razložno, sintetizirajući argumente, uvjeriti čitatelja u osobni odabir, što zahtijeva potpuniji razvoj apstraktnoga mišljenja.

Pisanjem eseja već od osnovne škole učenici bi se navrijeme počeli navikavati na oblikovanje skladne esejističke strukture, na stilski neobilježen način pisanja i podsvjesno bi usvajali logičko-misaonu (među)rečeničnu sintaksu analitičkih tekstova, koja je, za razliku od prostorno-vremenske narativne sintakse, poprilično nerazvijena u imanentnoj gramatici zasnovanoj na sintaksi svakodnevnog govorne komunikacije.

Nastavu Hrvatskoga jezika tradicionalno karakterizira izrazita „literariziranost“, usmjerenost ka književnosti – u proučavanju i u jezičnome izražavanju. Pojavom eseja na državnoj maturi, posebice zbog važnosti mature za učenikovu budućnost, odjednom je, iako nesustavno i ovisno o učiteljevu i nastavnikovu angažmanu, proučavanje i pisanje skladno strukturiranih analitičkih tekstova dobilo mnogo više prostora u nastavi (iako se još uvijek malo vježba govorna prezentacija). Iznimno je to pozitivan pomak u cilju funkcionalnoga opismenjivanja naših učenika kakvom se teži u suvremenoj nastavi, no nužno je u popis nastavnih tema i službeno uvesti pisanje i govornu prezentaciju izlagačkoga, raspravljačkoga i interpretacijskoga školskog eseja, i to tako da se sa sustavnom poukom, prema metodičkim načelima primjerenosti i kontinuiteta, počne već od petoga razreda osnovne škole.